The Utrecht Lecture
21 november 2003
Universiteit van Stellenbosch
Zuid-Afrika

Pieta van Beek

‘Poeta laureata’: Anna Maria van Schurman, de eerste studente in 1636

Universiteit Utrecht
Faculteit der Letteren
2004

The Utrecht Lecture

Uitgesproken bij de viering van het herstel van de banden tussen de Universiteit van Utrecht en de Universiteit van Stellenbosch als alumna van beide universiteiten op vrijdag 21 november 2003, Stellenbosch, Zuid-Afrika.

'Sol iustitiae illustra nos'[1]

Anna Maria van Schurman als 'poeta laureata'

Vir illustrissime Mijnheer de Rector Magnificus Willem Hendrik Gispen,
Geagte meneer die Rektor Chris Brink,
dames en heren,

'Poeta laureata'

Het was in de dertiger jaren van de zeventiende eeuw dat een jonge kunstenares het mes in het hout zette. Ze sneed miniatuurportretten van vier centimeter doorsnee van haar moeder en broer.[2] Dat laatste werd op minstens duizend gulden geschat door hofschilder Gerard van Honthorst, een bedrag dat Rembrandt niet eens van prins Frederik Hendrik kreeg voor zijn grote schilderij de *Verrijzenis van Onzen Heer Christus* (slechts 700 gulden).[3] Toen legde ze de hand aan zichzelf.(afb.1)[4] Dat deed ze wel vaker, er zijn veel zelfportretten van haar bekend, maar hier doet ze meer: ze geeft zichzelf een lauwerkrans, ze beeldt zichzelf af als *'poeta laureata'*.[5] Daarmee zette ze zichzelf in een lange traditie die begonnen was in het Romeinse keizerrijk waar geleerde mannelijke dichters als poeta laureatus gelauwerd werden. In Duitsland nam men dit gebruik over en werden er zelfs soms vanaf de 18e eeuw ook vrouwen bekroond, bijvoorbeeld Christiane von Ziegler, tekstdichteres van de kantaten van Johann Sebastian Bach (1733). Recent werd Lisa Kahn, dichteres en vrouwelijk professor aan de universiteit van Mexico tot *poeta laureata* uitgeroepen. De geleerde gelauwerde schrijver was en is dus een bekend verschijnsel. Minder bekend is het dat een vrouw in de zeventiende eeuw zichzelf met een lauwerkrans afbeeldt, zichzelf een kroontje opzet. Of ze dat verdiende? Dat is de vraag.[6]
Dit zelfportret wordt gedateerd op ca. 1637, een jaar nadat de Universiteit van Utrecht gesticht was, drie jaar nadat het Illustre Gymnasium de deuren geopend had en onder anderen Gijsbertus Voetius als professor aangesteld werd. De vrouw die het zelfportret maakte was Anna Maria van Schurman, de eerste studente.[7] De eerste studente? Op deze uitspraak komen altijd de volgende reacties: Anna Maria van Schurman? Nog nooit van gehoord! De eerste studente? Dat was toch Aletta Jacobs, 1872? Anna Maria van Schurman?

zij was toch geen studente, ze zat toch alleen maar bij de dispuutcolleges op zaterdag?

Vanmiddag wil ik aantonen dat Van Schurman wel degelijk de eerste studente is geweest, niet alleen in Utrecht, maar ook in Nederland en in heel Europa.

Anna Maria van Schurman (1607-1678)

Anna Maria van Schurman werd in 1607 in het katholieke Keulen geboren, maar had aan de hand van haar ouders als driejarig meisje de stad uit moeten vluchten toen de protestanten op de brandstapel gezet werden. Na wat omzwervingen vestigde de adellijke, welgestelde familie Van Schurman zich in 1615 op het Domplein in Utrecht, Nederland. Terwijl vader Frederik van Schurman zijn twee zonen zelf Latijn leerde, en Anna Maria Frans, wisten de broers op een moeilijke vraag het antwoord niet. Toen riep zij dat van de andere kant van de kamer toe. Verbazing, daarna besloot vader Van Schurman dat zijn enige dochter ook Latijn mocht leren. Meteen gaf hij haar Seneca."Een adelaar vangt geen vliegen", zei hij.[8]

Latijn

Dat was een ongelooflijk belangrijk besluit. Het Latijn was namelijk de toegangspoort tot de wereld van geleerdheid Het was de voertaal in de *Republiek der Letteren*, de internationale Europese geleerdenwereld waar geloof, nationaliteit, rang en status geen rol mochten spelen, maar waar de uitwisseling van kennis centraal stond. Vrouwen leerden geen Latijn, dat was nergens voor nodig, zij hadden toch geen stem of plek in het openbare leven. Van Schurman zou door haar grote kennis van klassieke, moderne en semitische talen en door haar brieven en boeken in die talen geschreven, een opvallend inwoonster worden van die mannelijke *Republiek der Letteren*.[9]

Haar vader en leermeester overleed in 1623, maar niet voordat hij Anna Maria op zijn sterfbed liet beloven om nooit te trouwen. Dat hield in die tijd een kuisheidsbelofte in. Hij vroeg haar om zich te wachten voor die "onontwarbare, zeer verdorven wereldse boei van het huwelijk", waarschijnlijk in het besef dat ze op die manier het beste haar haar talenten kon uitleven. Ze wijdde zich volledig aan de weetlust. Dat had als resultaat dat ze in 1636 als beste latiniste van de

stad Utrecht uitgenodigd werd om de opening van de Universiteit van Utrecht met een Latijns lofdicht te vieren. In dat fraaie geleerde gedicht -geheel en al in de traditie van het klassieke stedendicht- zet ze weer een opmerkelijke stap: precies op het juiste moment klaagt ze over de uitsluiting van vrouwen bij de universiteit en pleit voor toelating. Ze schreef verder dat die "zon van gerechtigheid" (de leus van de Utrechtse Universiteit) voor iedereen, en dus ook voor vrouwen moest schijnen.[10] Anna Maria van Schurman zou het gedicht zelf hebben voorgedragen, ware het niet dat de feestelijkheden verstoord werden. Met dat er enkele verlate belangrijke bezoekers de Domkerk binnen kwamen, glipten nieuwsgierige kinderen, vrouwen en gepeupel de kerk ook binnen en begonnen, al vechtend om een plekje, luid tumult te maken. De stadssecretaris moest ondanks dit lawaai voortgaan, en ook de volgende spreker, professor Aemilius, probeerde met veel stemverheffing zijn inaugurele rede uit te spreken. Halverwege gaf hij het op, de rest bewaarde hij maar voor de publicatie, net als de andere professoren en dichters. Pas door de muziek kwam de menigte tot bedaren:

> Daerna werde weder met blasende instrumenten gespeelt ende lestelick oock op den orgel, waeronder met stemmen aerdich gesongen wierde, de Pedel ondertusschen distribuerende Carmina ende gedichten ter eeren van de inauguratie van de Universiteyt, in verscheyde talen gemaeckt.[11]

Van Schurmans gedicht werd ook op de feestdag uitgedeeld en later opgenomen in de bundel met inaugurele redes van professoren en afgedrukt in de Europese kranten van die dagen. De opening van de Universiteit van Utrecht was het begin van haar Europese roem.[12]

De eerste studente

Hierna kreeg Anna Maria van Schurman al snel toestemming om colleges bij te wonen. Nu is er geen briefje bewaard gebleven waarop dat expliciet vermeld staat. Er zijn echter genoeg uitspraken van tijdgenoten bewaard die een band tussen haar en de universiteit van Utrecht (of ook wel "Hooge School" of Academie) vermelden. Zo zegt Jacob Cats in zijn lofrede uit 1637 (afb. 2), na het opnoemen van al haar prestaties in kunst, talen en wetenschap, dat "niet alleen de

hooge Schole van het Sticht van Utrecht, maer oock menigh geleert man in Hollant met volle reden van wetenschap daarvan kan getuygen". Constantijn Huygens heeft het over Voetius en andere "Hoogschool-fackelen in die geleerde Stadt", die haar gevormd hebben tot geleerde vrouw. De geleerde arts Van Beverwijck is meer precies. Hij trekt in zijn boek *Van de Wtnementheyt des Vrouwelicken geslachts* (1639) een vergelijking tussen twee vrouwen uit de oudheid die de lessen van Plato volgden en Van Schurman:

> Lastinea Mantinea ende Axiothea Phliasia zijn van Plato geleert geweest ende quamen om hem onverhindert te hooren, in mans kleederen in sijn lessen. Beter is 't datter een bijsondere plaets voor de joffrouwen gemaeckt wert, daer sy alleen ende sonder gesien te worden, sitten: gelijck t' Utrecht voor de meer-wel-gemelte Joffrouw Anna Maria van Schurman.[13]

"Ja", zal iemand zeggen, "Zie je wel, ze was alleen toehoorder, geen student". Wat maakte in de zeventiende eeuw eigenlijk iemand tot student? De inschrijving? Het lopen van colleges? Het betalen van collegegeld? Het doen van examens? Het rondtrekken van universiteit naar universiteit, de zogenaamde *peregrinatio academica?* Ik zal die punten achtereenvolgens bespreken.

Inschrijving

Wat betreft de inschrijving: juist tijdens die eerste jaren van haar bestaan was de inschrijving bij de universiteit van Utrecht niet verplicht. Af en toe schreef iemand zijn naam in het *album studiosorum* in. Pas toen er statuten kwamen en er privileges als gratis drank aan de inschrijving gekoppeld waren, liep het storm, zoals in 1643.[14] Maar dan waren er weer jaren waarin nauwelijks studenten ingeschreven werden. Jamin stelt zelfs in zijn boek *Kennis als opdracht: de Universiteit Utrecht 1636-2001:*

> Hoeveel studenten werkelijk in Utrecht gestudeerd hebben in de periode vóór 1815 zal wel nooit achterhaald kunnen worden[15]

We kunnen het dan ook niet tegen Van Schurman houden dat ze niet in het *album studiosorum* staat.

College lopen

Maakt het lopen van colleges iemand tot student? Toen wel. Er waren drie soorten colleges, namelijk twee soorten openbare colleges (de dispuutcolleges en hoorcolleges, de *lectiones publicae*) en de privécolleges bij de professor thuis. Al de colleges waren in het Latijn. Het meeste aandacht trokken de openbare dispuutcolleges en de privécolleges. Dispuutcolleges werden als oefening of als afsluitingsexamen in het openbaar gehouden, op woensdag en zaterdag. Het hield in dat studenten onder leiding van een hoogleraar debatteerden over bepaalde vraagstukken (Of de kometen iets kwaads betekenen? Of men door geneeskunst het leven kan verlengen?). Studenten onder leiding van hoogleraren disputeerden dan om beurten over stellingen die vantevoren gedrukt of aangeslagen werden. Van Schurman heeft deze dispuutcolleges jarenlang bijgewoond. Dat meldt ze niet alleen zelf, maar ook Voetius en anderen. Volgens Lehms (1715) heeft ze er ook aan deelgenomen en dat lijkt me niet onmogelijk. Haar *Dissertatio (Logisch Betoog)* over de aanleg van vrouwen tot de wetenschap is helemaal in deze disputatiestijl opgesteld. In 1655 droeg Voetius zijn tweede deel van de verzamelde disputaties die onder zijn toezicht gehouden waren, aan haar op. Hij spreekt dan over haar zorgvuldig afgewogen oordeel dat volgde op de academische discussies die ze zo vaak beluisterde. Later nadat ze Utrecht vaarwel had gezegd, liet ze zich in haar autobiografie smalend uit over deze dispuutcolleges, deze "reden-kavelende en verschil-handelende oefeningen, die menichmael den duivel een aangenaam schouspel oprichten, dewijl hij niet zelden voorzitter is in die twistredeneringen".[16]

De andere openbare colleges, de hoorcolleges of *lectiones publicae*, werden slecht bijgewoond. De collegezalen waren onverwarmd en de professor kreeg er geen extra geld voor. Toch volgde Van Schurman deze ook. Hoogleraar Hoornbeek (vanaf 1644 te Utrecht, later te Leiden) droeg een boek over de verzoening tussen lutheranen en gereformeerden aan haar op. Daarin schreef hij dat hij Van Schurman tijdens zijn *lectiones* had aangetroffen en dat zij hem bezield had door haar voorbeeld. Hij had meer van haar geleerd dan zij van hem. Bij deze openbare hoorcolleges en dispuutcolleges zat Van Schurman volgens de filosoof Descartes en anderen in een spe-

ciale "Ecoute" of "Tribune". Descartes wilde zich een keer verschuilen in de loge waar Van Schurman de gewoonte had om de colleges te volgen. Er waren in de wand van één van de auditoria een paar gaten geboord en met bepleisterd weefsel (een soort gordijnstof) bespannen. Daarachter zat ze in een aparte loge te luisteren. Het is niet zo omslachtig en ook waar om te zeggen dat ze achter een schot of gordijntje zat.[17]

Behalve dat Van Schurman deze colleges bijwoonde, kreeg ze privécollege, onder andere van professor Voetius (zie afb. 3). Hij vertelt zelf dat hij haar tien jaar onderricht gegeven heeft in theologie en semitische talen, niet alleen in zijn openbare colleges maar ook in de privécolleges thuis. Van Schurman woonde *Achter den Dom*. Ze hoefde maar de deur uit te gaan en de straat over te steken, dan stond ze al bij de collegezalen. Of ze trok de deur achter zich dicht en sloeg de hoek van het huis om, stak het Poelenburchsteegje over en klopte op de deur van huize Voetius.[18]
Ze ging dagelijks naar college, ze dichtte namelijk in een gedicht over Utrecht:

Daer is de hoge school van veele Gods geleerden
Waer met wij alle daghs met groote vrught verkeerden.[19]

Collegegeld
Was betaling van het collegegeld een criterium in de vroegmoderne tijd? Ja en nee: inschrijvingsgeld werd niet gevraagd, de openbare colleges waren gratis, de privécolleges niet. Ze heeft de privécolleges gevolgd en dus mag je aannemen dat ze ervoor betaald heeft. Geld was trouwens geen probleem, rijk als ze was. En wat betreft de privécolleges theologie: die waren gratis.[20]

Examens
Wat betreft het afleggen van examens: in de begintijd van de universiteit van Utrecht werden er geen tentamens of examens afgenomen. Slechts een briefje waarop stond dat je aanwezig was geweest bij de colleges was voldoende getuigschrift om af te studeren. Zo'n briefje had Van Schurman dus makkelijk kunnen krijgen. Enkele studenten gingen na hun basisstudie van vier jaar door met een promotie,

althans bij de faculteiten geneeskunde en rechten. Bij theologie promoveerde er echter vrijwel niemand, daar moesten studenten kerkelijke examens doen. Dat mocht Van Schurman nu weer niet, gezien de heersende opinie binnen de kerk over "de vrouw in de gemeente". Die moest volgens de apostel Paulus zwijgen en daarom kon een vrouw in die tijd dan ook nooit predikant, ouderling of diaken worden, laat staan meedoen met de kerkelijke examens.[21] (hier in Zuid-Afrika gold dat verbod trouwens tot 1990). Toch noemde professor Spanheim van Leiden Anna Maria van Schurman in het voorwoord van haar *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica* de "in vrouwengewaad gehulde doctor". Dat kan trouwens ook van haar gezegd worden op grond van haar vele geleerdenbrieven en publikaties.[22]

Peregrinatio academica

De academische reis, de *peregrinatio academica*, was ook deel van de universitaire wereld. Zelden studeerde men aan één universiteit. Men trok van de ene naar de andere en volgde daar dan colleges of promoveerde er. Soms lagen er jaren tussen. Johan Godschalk van Schurman studeerde bijvoorbeeld aan de universiteiten van Leiden (1623), Franeker (1623), Utrecht (1643), Duisburg (1663) en promoveerde in Bazel (1663). Dat kon zijn zuster Anna niet, want zij had zorgtaken waar mannelijke studenten geen omkijken naar hadden. Welke andere universiteit was trouwens zo verlicht als Utrecht om haar toe te laten tot de colleges? Van Schurmans moeder stierf in 1637 en werd begraven in het familiegraf te Rhenen. Anna Maria van Schurman nam de zorg voor de huishouding over. Enkele jaren later kwamen twee oudere tantes bij haar inwonen die ze twintig jaar zou bijstaan, ook toen ze blind en hulpbehoevend werden. Het was voor deze tantes Agnes en Sybille von Harff dat ze meer dan een jaar met hen mee naar Keulen ging om een erfeniskwestie op te lossen. Ze werd meteen opgemerkt en hield tot twee keer toe disputaties met academici van de (katholieke) universiteit van Keulen.[23] Aan een vriendin in Utrecht, Vrouwe van Soulekercken, schreef ze op 3 februari 1654:

Aengaende de voorgevallene disputen, waer van U.Ed. de particulariteiten wenst te

vernemen, syn tot noch toe van geen groote consideratie geweest; Alleen ister een Overste, synde een man van verstant en discretie, die met ons van de religie heeft geconfereert; als mede twee Franciscaner Monicken, waer van den eenen is een professor in de Philosophie, en Lector in de Theologie, die in onse eerste conferentie so toegevende was, dat ick verhoopte hy soude haest de kap op den tuyn hebben gehangen, en hem naer Utrecht hebben begeven. doch was in de tweede meer vervreemt, en schijnt deselve in den winter niet wel sal kunnen missen.[24]

Uit het bovenstaande mag duidelijk zijn dat Van Schurman de eerste studente in Utrecht genoemd mag worden.[25]

Studies

Vanmiddag wil ik me voornamelijk beperken tot de studie van Van Schurman van semitische talen en theologie, ook al studeerde ze in Utrecht ook andere letterenvakken (logica, filosofie en geschiedenis) en deed ze enkele vakken geneeskunde (theoretische kennis, anatomie, kruidkunde).

In Utrecht waren er, net als elders, vier faculteiten: de propedeutische verplichte letterenfaculteit en de hoofdfaculteiten theologie, rechten en medicijnen. Theologie vond men de belangrijkste wetenschap, en die faculteit trok ook de meeste studenten. Dat gold niet alleen in Utrecht, maar in de hele Europese universitaire wereld. Dat had te maken met het allesomvattende gezag dat in die tijd aan de bijbel werd toegeschreven. Het boek was dé autoriteit waarvoor men te buigen had, het was een supertekst, de openbaring van de wil van God, het woord van de Schepper van hemel en aarde. Daarom werd dat boek van kaft tot kaft bestudeerd en verder ook gezien als de bron voor de rechtswetenschap, politiek, ethiek, economie, aardrijkskunde, geschiedenis en het ontstaan van talen.[26]

Behalve op de bijbel was de wetenschap ook gestoeld op klassieke autoriteiten als Aristoteles, Plato en Hippocrates. De studie was boekgericht en filologie was erg belangrijk in alle curricula. Het rationele denken werd wel toegepast, maar men was altijd verplicht om dat ondergeschikt te maken aan het autoriteitsgeloof. Het was daarom dat de filosofie van Descartes zo sterk werd tegengestaan omdat hij de ratio boven overlevering, traditie, of heilige teksten stelde.[27]

Net als Aristoteles en elke wetenschapper beschouwde Van Schurman de logica als de sleutel voor alle wetenschap. Ze was er meteen al in april 1636 mee begonnen, zo vertelt de advocaat Arnoldus Buchelius uit Utrecht in zijn dagboek. Uit het logisch betoog in haar *Dissertatio* (1641) kunnen we afleiden dat ze toen de logica uitstekend in de vingers had. De argumenten voor de studie van de vrouw geeft ze in de vorm van een syllogisme, bijvoorbeeld:

Wie van nature het verlangen heeft naar kunst en wetenschap, is geschikt voor de beoefening ervan
Vrouwen hebben dat verlangen.
Dus zijn vrouwen geschikt voor de beoefening van kunst en wetenschap.[28]

Semitische talen

In Utrecht was Voetius hoogleraar theologie en semitische talen. Van Schurman studeerde onder hem theologie, Hebreeuws (Bijbels en Rabbijns), Aramees, Syrisch en Arabisch. Door zelfstudie leerde ze ook het Perzisch, Samaritaans en Ethiopisch. (afb. 4) In de zeventiende eeuw werd het Hebreeuws gezien als de moedertaal, de andere (semitische) talen als dochters (het verhaal van de toren van Babel uit Genesis 11 moest immers waar zijn!). God zelf sprak Hebreeuws, dacht men, en daarom beschouwde men het Hebreeuws als taal nummer één. Anna Maria van Schurman besteedde er buitengewoon veel tijd aan. Behalve dat ze het Hebreeuws in haar theologisch-filologische verhandelingen gebruikte schreef ze ook brieven en gedichten in die taal. In de Hebreeuwse brief aan haar leermeester Voetius bijvoorbeeld klaagt ze dat ze een tijdje verstoken is van zijn colleges en jaloers is op degene die wel van kracht tot kracht voortgaan:

Lamp ... die mijn duisternis verlicht... uw woorden zijn als goud en uw mond een bron van leven... Och mocht ik slechts achter uw leerlingen de gevallen aren oplezen.[29]

Waarschijnlijk schreef ze de brief net na de dood van haar moeder in 1637. Wat betreft de andere semitische talen, die studeerde ze ook om de bijbel beter te begrijpen qua taal en cultuur. Talen als het Aramees, Syrisch, Samaritaans, Arabisch en Ethiopisch etc. zouden

door hun taalverwantschap meer licht op de Heilige Schrift werpen. Er waren in die talen ook al heel vroeg bijbelvertalingen overgeleverd; verder was het Hebreeuws nuttig voor de zending onder de joden en Arabisch voor zending onder de moslems. Ze las de Koran en citeert er ook uit. Haar eigen handgeschreven Koran kwam in handen van de predikant Abraham Hinckelmann in Hamburg. Op grond van onder andere haar Koran maakte hij een editie van de tekst die op zijn beurt de basis zou leggen voor Islamstudies in eeuwen die komen zouden.[30]

Ethiopisch

Toen de dichter-diplomaat Constantijn Huygens op Nieuwjaar 1649 Van Schurman in Utrecht aantrof met de studie van het Ethiopisch, was hij *stupéfait*. Hij schreef onmiddelijk een Latijns gedicht:

> Hoewel ze reeds alles wist, wilde Anna het doen voorkomen alsof ze niets wist, tenzij ze ook de verre Ethiopiërs leerde kennen. Wij zagen haar tussen zwarte Muzen-nieuwe godinnen- en wij konden nauwelijks onze ogen geloven![...] Waar gaat dit nog op uitlopen? zei de god Janus, als telkens als mijn gezicht zich vernieuwt, die vrouw er een nieuwe taal bij heeft geleerd, en telkens als er een nieuw jaar (annus) is, er ook een nieuwe Anna is?[31]

Zoals aan het alfabet te zien is, is het aanleren van het Ethiopisch veel moeilijker dan de andere semitische talen: voor elke syllabe is er namelijk een andere letter. (afb.5) Waarom gaat een Nederlandse vrouw uit de zeventiende eeuw een Afrika-taal leren en er zelfs een grammatica voor schrijven? Behalve die fascinatie voor talen die met het Hebreeuws te maken hadden en meer licht konden werpen op de Schrift, bestond er geen grammatica voor het Ethiopisch. In Leiden en Franeker was men in de zeventiende eeuw begonnen om het gebied van de semistiek te ontsluiten. Drusius, Golius, l' Empereur, Elichmann, De Dieu en Erpenius hadden grammatica's, lexica, filologische commentaren, handboeken en vertalingen gemaakt. Voor het Ethiopisch was vrijwel niets. In de uitgebreide bibliotheek van Voetius (tegen de 5000 boeken bij zijn heengaan) stond slechts één boek in het Ethiopisch, het bijbelboekje Jona (4 hoofdstukken vertaald in het Latijn), en dat was pas in 1661 verschenen.

Men wist wel dat er in Ethiopië sinds de vierde eeuw een christelijk rijk geweest was (Axum) en dat er in het Oud-Ethiopisch (Ge'ez) stukjes bijbelvertaling overgeleverd waren. Over Ethiopië deden ook allerlei verhalen de ronde. Hier zou het rijk van Pape Jan geweest zijn, een mythisch priester die over een christelijke rijk regeerde. Tot de verbeelding sprak ook het oudtestamentische verhaal uit 1 Koningen 10 waar de knappe en wijze koningin van Scheba uit Ethiopië naar koning Salomo kwam om zijn wijsheid op de proef te stellen. (De helft was haar niet aangezegd). In buitenbijbelse bronnen verwekte Salomo zelfs bij haar een kind, de stichter van de salomonische dynastie in Ethiopië.[32] Maar het land en de taal waren in de vroege zeventiende eeuw nog *terra incognita*. De twee Portugese priesters Lobo en Jeronimo hadden weliswaar het land van 1624 tot 1634 verkend, maar hun verslag werd veel later gepubliceerd.

Van Schurman stelde toen zelf in het Latijn een grammatica voor het Ethiopisch op, onder andere over *de lectione* (het alfabet en de uitspraak), en *de nomine et verbo* (over de naamwoorden en het werkwoord). Helaas is deze grammatica nu onvindbaar. Ze was in 1648 met deze grammatica klaar, juist toen Job Ludolf (1624-1704) als jonge student bij haar op bezoek kwam. Hij zou een beschrijving van Ethiopië en een grammatica van het Ethiopisch publiceren (1661). Van Schurman liet hem alles zien, verzorgde hem zelfs in haar huis toen hij ernstig ziek werd en maakte een portret van hem als afscheidscadeau. Hoeveel er van haar grammatica in de zijne verwerkt is, zal wel nooit meer achterhaald kunnen worden, tenzij Van Schurmans grammatica wordt teruggevonden. Tot nu toe wordt Ludolf vereerd als de "vader van de ethiopische studies". Maar het is aannemelijk dat zij de "moeder van de ethiopische studies is geweest.[33]

Theologie

Van Schurman studeerde onder andere dus theologie en semitische talen. De studie theologie duurde zeven jaren, eerst drie jaar lang de verplichte vakken uit de letterenfaculteit zoals logica, talen als Hebreeuws en Grieks, geschiedenis, filosofie etc, daarna werd er aandacht besteed aan kerkgeschiedenis, dogmatiek, filologie, ethiek, elenctiek (disputatieleer) en kerkrecht. Van Schurman moet tegelij-

kertijd vakken uit de letterenfaculteit en theologie gelopen hebben, want Cats schrijft al in 1637:

> Die voortreffelijcke kennisse hadde, ende een diep-sinnigh oordeel, in Theologiâ Textuali, Dogmaticâ, Practicâ, Elencticâ; selfs tot de swaerste ende subtijlste Scholastique questien toe. Die haer dagelicx noch neerstelick oeffende in alle deelen ende methoden der Theologie.[34]

In de theologie werd ze al na vier jaar als gelijke gezien. Eén voorbeeld dat met vele andere kan aangevuld worden. Hoogleraar Meinardus Schotanus liet bij de Universiteit van Utrecht een disputatie houden over de "doop voor de doden", 1 Cor. 15:29,[35] een *locus vexatissimum* waarover al vele geleerden het hoofd hadden gebroken. (Tegenwoordig bestaan er minstens 200 verschillende verklaringen van dit vers). Anna Maria van Schurman liet in een gesprek *extempore* haar mening horen. Vervolgens kreeg ze een bloemrijke brief in het Latijn van de Dordtse theoloog Jacobus Lydius (1610-1679) die haar smeekte om haar mening op papier te zetten. Dat deed ze, haar essay verscheen eerst afzonderlijk als *Epistola Theologica* en werd later in alle drukken van haar *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica, prosaica et metrica* verspreid (vanaf 1648). Een gedeeltelijke vertaling ervan gaf Lydius in zijn *Vrolicke uuren des doodts* (1640). Haar interpretatie werd meteen opgenomen in het academische "discours". Op 6 januari 1642 liet professor Johannes Cloppenburgh namelijk ook een disputatie in het Latijn over deze tekst houden aan de universiteit van Harderwijk. Daarin gaf hij een zeer overzichtelijke analyse van de tekst in het Grieks, van de problemen en van de oplossingen die door onder andere de kerkvader Chrysostomos, door Bertramus en Luther, en, *last but not least,* Van Schurman voorgesteld werden. Cloppenburg was het maar ten dele met hun en haar allegorische verklaring eens en eindigt dan met zijn eigen interpretatie.[36] Al te vaak is beweerd dat Van Schurman vooral geprezen is omdat ze vrouw was (een "excuustruus") en dat haar werk pas als godgeleerde telde toen ze weg uit Utrecht was en als Labadiste werk publiceerde. Maar hier zien we dat Van Schurman al veel vroeger voor vol werd aangezien. Volgens veel geleerden van haar tijd was ze zo goed dat ze een professoraat in theologie had kun-

Afb. 1 Anna Maria van Schurman als 'poeta laureata'.
Coopmanshûs, Franeker.
Foto Diane Niemantsverdriet.

Bijlage I. Jacob Cats' lofrede op Anna Maria van Schurman

Hier siet ghy, goet-gunstige Lesser, een af-beeldinge van Jonck-vrou Anna Maria Schurmans, *naer het leven gedaen: ender het wercktuy ghesich hebben het voor; dat ghy daer lesen meughet.*

Maer niemant dencke dat wy hier (ghelijck wel souwsijlen in lof-dichtes plegh te geschieden) te ruym ende wijde-mondigh hebben gesproken. neen niet alloo; maer ghy selfs wort hier rechter gemaecht ons te oordeelen of dit mijn eer-dicht ordicht is, dan niet. Ick vrage dan, of yemant van u-lieden ovt gekent heeft een jonck-vrouwe,

Die in de Nederlandtsche, Hooghduytsche, Fransche, Latijnsche talen, soo wel ervaren is geweest, dat sy daer in lofflick spreken, brieven schrijven, en dichtē kondē.

Die in de Grieckshe, Bibelsche-Hebreusche talen soo wel geoefferent was, datse daer in de Auteurs lesen, verstaen, daer van oordeelen, oock in schrijven konde.

Die in de Italiaensche ende Engelsche talen soo veere is gevordert geweest, dat sy boecken op sjaken van State, of diergelijcke, by dē Italiaenen geschreve: en daer bouffens de uyt-oeuenisse Theologijsche boecken by den Engelschen uyt-gegeve, lesen ende gebruycken konde.

Die in de Rabbijnsche-Hebreusche, Chaldeusche, Syrische, Arabische talen soo veel geleert hadde, datse die konde lesen, verstaen, en met de heylige Hebreusche tale conferēren, tot reynder ende geleerder openinge van de H. Schriftuure. Die voorder van sin en voornemen is geweest in toe-komende, met Godes hulpe, daer in voort te gaen, en daer noch by te voegen het Samaritaens, Aethiopisch, ende Persisch, verwachtende alleen maer noodige boeckē tot uyt-werckinge van haer lofflick voor-nemen.

Die in de Historien, Poëten, Oratoren, ende andere goede schrijvers, matigaden de liberale konstēn, neffens de Philosophische, ende andere wetenschappen, soo wel beleesen ende ervaren is geweest, datse daer van discoureren, ende over de swaerste stucken ende questien der selver disputeren ende in 't schrift stellen konde.

Die voortrefflijcke kennisse hadde, ende een diep-sinnigh oordeel, in Theologia Textualis Dogmatica, Practica, Elenctica; selfs tot de swaerste ende subtijlste Scholastijcke questien toe.

Die haer dagelijcx noch neerstelick oefende in alle deelen ende methoden der Theologie.

Die in de Schrijf-konste geen meesters en hadde te wijckē: iae te boven gingh de netste ende aerdighste drucken, en dat in 't Hebreusch, Syrisch, Arabisch, Grieck, Samaritaens, Aethiopisch, Latijns, Italiaens, &c. ende de meeste Handen van dien op verschevde maniere, als Capitale letters, Stande, Loopende, kunstelick konde schrijven.

Die in 't Teyckenē en Schilder-konste wel was ervaren.

Die zijde bloemen of diergelijcke naer het leven konde borduerē.

Die Teyckenen konde met { Pot-loot, De Penne, Crayon, &c.

Die wist te Schilderen in miniature, oite water-verwe.

Die de wetenschap hadde met een Diamant op het glas geestigh te schrijven.

Die konde Hout-snijdē, of met eē Pennetnes in palmen-hout Conterfeytsels maken.

Die de wetenschap hadde van plaet-snijdē tot haer eygen Conterfeytsel toe.

Die wist te boetseren in wasch.

Die in de Musijcque lofflick was ervaren.

En van gelijcke mede in het slaen van de Luyt.

Nu soo iijlet alloo, dat niet alleen de hoogē Schole van het Stichtē van Utrecht, maer oock menigh geleert man in Hollant met volle reden van wetenschap kan getuygen, dat al het gene veere is verhaelt, gelijcklick is te vinden in den persoon van Jonckvrou *Anna Maria Schurmans*: wiens beeltna 't leven by haer selfs uyt een spiegel kunstelick gheteyckent wy den Leser hier in't koper gesneden gunstelick mede deelen; als een wonder niet alleen van onse, maer oock van de vorige eeuwen. En daer op beslyytende, seggē ick:

O licht van u'wen tijt, en peerel van den douck!
Ghy die ons eeuwe siert, verciert oock desen Bouck.

GRONT-

Afb.2 J. Cats, *'s Weerelts begin, midden, eynde, besloten in den Trou-ringh, met den proefsteen van den selven* (Dordrecht 1637).

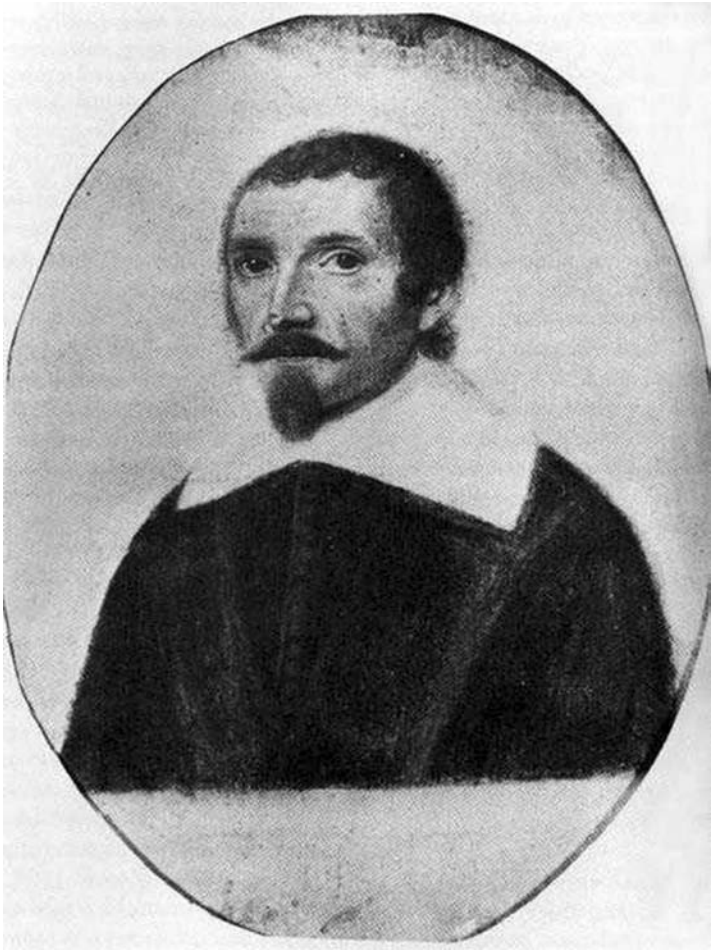

Afb. 3 Gijsbertus Voetius, tekening door Anna Maria van Schurman. Utrechts Universiteitsmuseum.

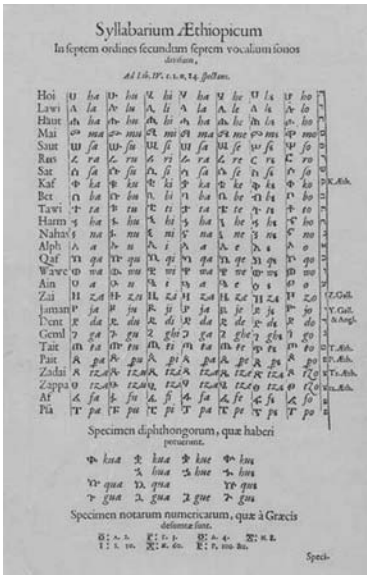

Syllabarium Æthiopicum

In septem ordines secundum septem vocalium sonos distinctum,

ad Lib. IV. c. 1. n. 24. pertinet.

Hoi	ሀ	ha	ሁ	hu	ሂ	hi	ሃ	ha	ሄ	he	ህ	la	ሆ	ho
Lawi	ለ	la	ሉ	lu	ሊ	li	ላ	la	ሌ	le	ል	la	ሎ	lo
Haut	ሐ	ha	ሑ	hu	ሒ	hi	ሓ	ha	ሔ	he	ሕ	la	ሖ	ho
Mai	መ	ma	ሙ	mu	ሚ	mi	ማ	ma	ሜ	me	ም	ma	ሞ	mo
Saut	ሠ	sa	ሡ	su	ሢ	si	ሣ	sa	ሤ	se	ሥ	sa	ሦ	so
Rais	ረ	ra	ሩ	ru	ሪ	ri	ራ	ra	ሬ	re	ር	ra	ሮ	ro
Sat	ሰ	sa	ሱ	su	ሲ	si	ሳ	sa	ሴ	se	ስ	sa	ሶ	so
Kaf	ቀ	ka	ቁ	ku	ቂ	ki	ቃ	ka	ቄ	ke	ቅ	ka	ቆ	ko
Bet	በ	ba	ቡ	bu	ቢ	bi	ባ	ba	ቤ	be	ብ	ba	ቦ	bo
Tawi	ተ	ta	ቱ	tu	ቲ	ti	ታ	ta	ቴ	te	ት	ta	ቶ	to
Harm	ኀ	ha	ኁ	hu	ኂ	hi	ኃ	ha	ኄ	he	ኅ	ha	ኆ	ho
Nahas	ነ	na	ኑ	nu	ኒ	ni	ና	na	ኔ	ne	ን	na	ኖ	no
Alph	አ	a	ኡ	u	ኢ	i	ኣ	a	ኤ	e	እ	a	ኦ	o
Qaf	ከ	qa	ኩ	qu	ኪ	qi	ካ	qa	ኬ	qe	ክ	qa	ኮ	qo
Wawe	ወ	wa	ዉ	wu	ዊ	wi	ዋ	wa	ዌ	we	ው	wa	ዎ	wo
Ain	ዐ	a	ዑ	u	ዒ	i	ዓ	a	ዔ	e	ዕ	a	ዖ	o
Zai	ዘ	za	ዙ	zu	ዚ	zi	ዛ	za	ዜ	ze	ዝ	za	ዞ	zo
Jaman	የ	ja	ዩ	ju	ዪ	ji	ያ	ja	ዬ	je	ይ	ja	ዮ	jo
Dent	ደ	da	ዱ	du	ዲ	di	ዳ	da	ዴ	de	ድ	da	ዶ	do
Geml	ገ	ga	ጉ	gu	ጊ	gi	ጋ	ga	ጌ	ge	ግ	ga	ጎ	go
Tait	ጠ	ta	ጡ	tu	ጢ	ti	ጣ	ta	ጤ	te	ጥ	ta	ጦ	to
Pait	ጰ	pa	ጱ	pu	ጲ	pi	ጳ	pa	ጴ	pe	ጵ	pa	ጶ	po
Zadai	ጸ	tza	ጹ	tzu	ጺ	tzi	ጻ	tza	ጼ	tze	ጽ	tza	ጾ	tzo
Zappa	ፀ	tza	ፁ	tzu	ፂ	tzi	ፃ	tza	ፄ	tze	ፅ	tza	ፆ	tzo
Af	ፈ	fa	ፉ	fu	ፊ	fi	ፋ	fa	ፌ	fe	ፍ	fa	ፎ	fo
Pîa	ፐ	pa	ፑ	pu	ፒ	pi	ፓ	pa	ፔ	pe	ፕ	pa	ፖ	po

T. Ath.

T. Gall.

Y. Gall.

A. Angl.

T. Ath.

T. Ath.

T. Ath.

Specimen diphthongorum, quæ haberi possunt.

ሁዋ	hua	ሁዋ	hue	ሁዋ	hua
		ኋ	hua	ኋ	hue
ኩዋ	qua	ኩዋ	qua	ኩዋ	que
ጉዋ	gua	ጉዋ	gua	ጉዋ	gue

Specimen notarum numericarum, quæ à Græcis defumtæ funt.

፩ : 1.	፡	፲ : 10.	፡	፡	፡
፪ : 2.	፡	፳ : 20.	፡	፡	፡
፫ : 3.	፡	፴ : 30.	፡	፡	፡
፬ : 4.	፡	፵ : 40.	፡	፡	፡
፭ : 5.	፡	፶ : 50.	፡	፡	፡
፮ : 6.	፡	፷ : 60.	፡	፡	፡
፯ : 7.	፡	፸ : 70.	፡	፡	፡
፰ : 8.	፡	፹ : 80.	፡	፡	፡
፱ : 9.	፡	፺ : 90.	፡	፡	፡
፡	፡	፡	፡	፡	፡

Speci-

Afb. 5 Ethiopisch alfabet.

Afb. 4 Gekalligrafeerde polyglotte bladzijde door Anna Maria van Schurman (121 D 2/49) Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

nen krijgen, *si vir esset,* als ze een man geweest was.[37] Van Beverwijck wenste het wel dat vrouwen hoogleraar werden, want hij dichtte:

Wat doet de leer-sucht niet, besonder in de Vrouwen!
Wie wil dat geestigh volck uyt onse scholen houwen?
Sy sprongen uit de rock en trocken broecken aen
Waar Platoos gulden mond de lessen heeft gedaen.
Dat was noch niet genoegh
Zy konden niet verdragen
Dat sy de mans alleen in hooge stoelen sagen
Sy klommen oock daer op
en leerden alsoo soet
Als onsen grooten Heyns nu binnen Leyden doet [38]

Dat was een grap, want in Utrecht duurde het tot 1917 tot Johanna Westerdijk aangesteld werd als bijzonder hoogleraar. In Nederland waren er tot 1940 slechts zeven vrouwen hoogleraar, en dan nog vijf van de zeven als slecht betaalde buitengewoon hoogleraar.[39] Over de rest van de wereld waar vandaag de dag het vrouwvolk als inferieur academisch voetvolk moet leven, hebben we het vanmiddag maar niet.

Studente

Anna Maria van Schurman was dus student, maar wel een vreemd soort student als je haar vergelijkt met andere mannelijke studenten.[40] College lopen, de universiteitsbibliotheek, het anatomisch theater en de *hortus botanicus* bezoeken, dat heeft ze gedaan. Maar nee, geen ontgroening, geen promotie en wat de geneugten betreft: in plaats van kroegbezoek, ging ze naar de kerk. Dansen was verboden, maar muziek speelde een belangrijke rol in haar leven, ze was "in Musijcqe loffelick ervaren en van gelijck mede in het slaen van de Luyt".[41] Ze had muziekpartijtjes samen met Utricia Swann, Voetius, haar broer en Constantijn Huygens. Of ze ooit gesport, gekaatst, gebald, de maliebaan bezocht heeft, wie zal het zeggen? Ook al schermde ze niet, ze schreef wel een mooi Latijns gedicht op een beroemde schermmeester. Aandachtig lezen en dichten was ook een geliefd tijdverdrijf voor studenten, net als schilderen. Dat deed ze al vanaf

haar jeugd. Waar studenten lustig aan meededen was de liefde, maar daarin liet zij verstek gaan. "Haar liefde was gekruisigd", in plaats van een aardse geliefde had ze een hemelse. Ze had "Venus geboeyt", ze was de *Virgo castissima*, de kuise maagd bij uitstek. Toch geeft ze in haar autobiografie aan dat er wel degelijk vrijers voor haar deur gestaan hebben. En als we Jean de Labadie mogen geloven was Voetius ook niet blind voor haar schoonheid geweest.[42]

De eerste studente in Nederland en Europa

Ook al werd Anna Maria van Schurman van jongsaf opgemerkt, na haar toelating tot de Universiteit van Utrecht kreeg ze een soort "popster" status. Haar gedichten en boeken werden uitgegeven, er werd over en aan haar geschreven, veel mensen kwamen op bezoek en wilden haar handtekening (inschrijving in hun *album amicorum*). Geleerden droegen boeken aan haar op, schreven Latijnse lofdichten, en betrokken haar bij de wetenschappelijke discussies. Soms probeerde men haar via Voetius te bereiken, bijvoorbeeld de Delftse predikant Crucius:

> Voetius allerbeschaafdste man, [...] laat me de vriendschap van de Utrechtse maagd winnen, die nu geldt als de lieveling van het vrouwelijk geslacht. Overhandig deze brieven aan haar en geef van mij een kusje aan de beste van de maagden, maar een kusje dat de Vestaalse maagden hadden willen ontvangen of mannen als Cato zelf hadden willen geven. [43]

Voetius voldeed aan het verzoek en overhandigde de brief (met of zonder kuise zoen, dat verhaalt de geschiedenis niet) aan zijn jonge buurvrouw. Later zou Crucius zijn lange lofdicht op de *Virgo Batava* apart publiceren. En niet alleen hij. Tot in de verste uithoeken van Europa werden er lofgeschriften aan haar gewijd: Spanje, Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Zweden, Denemarken en in wat nu Polen is: daar verscheen in 1643 een boekje met lofdichten in het Latijn op de drie geleerde vrouwen van de eeuw, Anna Memorata en Sophia-Anna Corbiniana van Polen, en Anna Maria van Schurman. Waren die vrouwen ook student? Nee. Ook al kenden die vrouwen Latijn, ze worden op geen enkele manier geassocieerd met een universiteit. Net zomin als enkele geleerde vrouwen in Nederland die

ook Latijn kenden: Johanna Otho, Margaretha Godewijck, Marie du Moulin of de gezusters Catharina en Wilhelmina Oem.[44]

In Europees perspectief was Van Schurman volgens mij ook de eerste studente. Er was wel een handjevol vrouwen geweest dat goed Latijn geleerd had, meestal van hun geleerde vader of in het klooster. Maar door hun kennis van het Latijn waren bijvoorbeeld Birgitte Thott, Olympia Morata, Elizabeth Weston, Anne Dacier, Bathsua Makin en Louise Sigea wel deel van de *Republiek der Letteren*, maar niet van een universiteit. Meestal verkeerden ze in hofkringen.[45]

In Italië waren al heel vroeg universiteiten gesticht. Daar waren in de vijftiende eeuw wel enkele jonge mooie vrouwen toegelaten om in het openbaar een oratie te houden in het Latijn (bijvoorbeeld Constanze Varano bij het bezoek van een vreemd staatshoofd), maar ze hadden privéles gehad van docenten. Ook beroemd was Novella 'd Andrea, dochter van een professor in de rechten die tijdens ziekte haar vader mocht vervangen. Ze las zijn collegedictaat voor vanachter een gordijn. Cassandra Fedele die in humanistische kringen rond de universiteit van Padua bewoog had in het openbaar deelgenomen aan debatten over theologische en filosofische kwesties. Afgezien dat men in de lof op haar eerder stil stond bij haar schoonheid dan bij haar geleerdheid, studeerde ze niet aan de universiteit. Ook Alessandra Scala kreeg privécollege van enkele docenten aan de universiteit van Florence, maar ook zij volgde bij mijn weten geen openbare colleges. Eén Italiaanse vrouw haalt het misschien: Eleanora Piscopia. Zij kreeg in 1678 een doktersgraad in de filosofie van de universiteit van Padua, ondanks haar privé-opleiding. Ze promoveerde, dus zou je kunnen zeggen dat ze een doctorale student was. Maar dan nog was Anna Maria van Schurman haar meer dan veertig jaar voor geweest.[46]

De universiteit van Utrecht heeft veel tot de vorming van Anna Maria van Schurman bijgedragen. Ze werd doorkneed in de theologie en in een aantal semitische talen, speciaal in het Ethiopisch. Ze heeft ook door haar kennis van het Arabisch bij de pioniers behoord wat de kennis van niet-westerse talen betreft. Nederlandse universiteiten als die van Leiden namen in Europa een prominente plaats in, maar Anna Maria van Schurman zette zelfs door haar ken-

nis van het Ethiopisch de universiteit van Utrecht op een hoger plan dan Leiden.

Van Schurman heeft ook haar steentje bijgedragen aan de bekendheid van de Universiteit van Utrecht in de Europese geleerdenwereld. Want in veel lofgeschriften werd haar naam in één adem genoemd met die van de Universiteit van Utrecht: "het wonderstuk van Utrechts hogeschool", "De hoogeschoole van het Sticht van Utrecht en Anna Maria Schurmans" en "het schitterend kroonjuweel van de stad en universiteit van Utrecht."[47]

Terug naar het zelfportret waar Anna Maria van Schurman zichzelf een lauwerkrans gaf. Terecht? Misschien vinden jullie mijn verhaal nog niet overtuigend genoeg. Het is ook maar een αποσπαρματιον, een heel klein afgescheurd lapje van het boek *De eerste studente: Anna Maria van Schurman (1636)* dat binnenkort zal verschijnen en waarin al haar geleerdheid en contacten in uitgestald zullen staan. Dit staat al vast: de naam van Anna Maria van Schurman zal als eerste studente aan de Universiteit van Utrecht gekoppeld blijven, en daarom zal ze, net als "die Sonne der Gerechtigheit [...] op geen plaats of tijt meer onder gaan".[48]

Ik dank u.

Noten

1 "Zon van gerechtigheid, verlicht ons". De spreuk van de Universiteit van Utrecht hangt ook aan de gevel van de Kweekschool (nu faculteit theologie) van de Universiteit van Stellenbosch, Zuid-Afrika. De Universiteit van Utrecht was sterk betrokken bij de stichting in 1859.

2 A.M. van Schurman, *Eucleria, of uitkiezing van het beste deel* (Amsterdam 1684) 26-27.

3 Gary Schwartz, *Rembrandt: zijn leven, zijn schilderijen* (Maarssen 1984) 114.

4 Zie afbeelding 1. Katlijne Van der Stighelen *Anna Maria van Schurman (1607-1678) of 'Hoe hooge dat een maeght kan in de konsten stijgen'* (Leuven 1987) 153-158.

5 Ook al heeft het Latijnse woord *poeta* een vrouwelijke uitgang, het is mannelijk. Het zeer zeldzaam voorkomende woord voor vrouwelijk dichter is *poetria.* Het woord *vates* is zowel mannelijk als vrouwelijk, maar dat heeft veel bredere connotaties als profeet en ziener. Ik kies hier voor het fraaie woord *poeta* en eis dat woord hier in aanhalingstekens voor vrouwelijk dichter op.

6 Christian Geltinger, 'Christiane Mariane von Ziegler' in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon Band XVI* (Nordhausen, 1999) 1584-1588.

7 Een greep uit de uitgebreide literatuur: G.D.J. Schotel, *Anna Maria van Schurman* ('s-Hertogenbosch 1853); A.M.H. Douma, *Anna Maria van Schurman en de studie der vrouw* (Amsterdam, 1924); Katlijne Van der Stighelen, *Anna Maria van Schurman* (1607-1678) of '*Hoe hooge dat een maeght kan in de konsten stijgen*' (Leuven 1987); Pieta van Beek, '*Verbastert Christendom': Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman (1607-1678)* (Houten 1992); Mirjam de Baar et al. (ed.), *Anna Maria van Schurman (1607-1678): een uitzonderlijk geleerde vrouw* (Zutphen 1992); Pieta van Beek, 'Sol iustitiae illustra nos': de *femme savante* Anna Maria van Schurman (1607-1678) en de Universiteit van Utrecht' in: *Akroterion* 40 (1995) 145-162; Angela Roothaan en René ter Haar, *Verhandeling over de aanleg van vrouwen voor wetenschap* (Groningen 1996); Agnes A. Sneller, *Met man en macht: analyse en interpretatie van teksten van en over vrouwen in de vroegmoderne tijd* (Kampen 1996); Pieta van Beek, *Klein werk: de Opuscula Hebraea Graeca Latina et Galica prosaica et metrica van Anna Maria van Schurman (1607-1678)* (Stellenbosch 1997) (vanaf 1-2-2004:www.dbnl.org); J. Irwin, *Wether a Christian Woman should be educated and Other Writings from her Intellectual Circle* (Chigaco-London) 1998; Pieta van Beek, ' "Alpha virginum": Anna Maria van Schurman' in: L. Churchill et al. (ed), *Women Writing Latin.. Volume Three* (New York 2002) 271-293.

8 A. M. à Schurman, *Eukleria seu Melioris Partis Electio* (Altonae ad Albim 1673) 15-16.

9 Saskia Stegeman, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Nijmegen 1996); Pieta van Beek, 'Een vrouwenrepubliek der Letteren? Anna Maria van Schurman en haar netwerk van geleerde vrouwen' in: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 3 (1996) 36-49.

10 Van Schurman, *Eukleria*...25; Van Beek, 'Sol iustitiae ...' 150.

11 P. Cunaeus, *Eloquentiae et Juris Romani quondam in Academia Batava Professoris, et Doctorum virorum ad eundem epistolae* (Leiden 1725) 245-246; G.W. Kernkamp (ed.), *Acta et decreta senatus: vroedschapsreolutiën en andere bescheiden betreffende de Utrechtsche Academie* (Utrecht 1938) 96-97; *Academiae Ultrajectinae inauguratio una cum orationibus inauguralibus* (Utrecht 1636) fH 2 r-v.

12 Schotel, *Anna Maria van Schurman*...92-93; Douma, *Anna Maria van Schurman* ...23.

13 J. Cats, *'s Weerelts begin, midden, eynde, besloten in den Trou-ringh, met den proefsteen van den selven* (Dordrecht 1637) voorwoord; J. van Beverwijck, *Van de Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts* (Dordrecht 1643) 27-28; Van Beek, '*Verbastert christendom'*...20.

14 *Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae* (Utrecht 1836).

15 Hervé Jamin, *Kennis als opdracht: de Universiteit Utrecht 1636-2001* (Utrecht 2001) 48.

16 Van Schurman, Eukleria... 53; Gisberti Voetii, *Selectarum Disputationum Theologicarum, pars secunda* (Ultrajecti 1655) voorwoord; *La Vie de Monsieur Des-Cartes* (Paris 1691) 60; G.C.Lehms, *Teutschlands galante Poetinnen* (Leipzig, 1715); Jamin, *Kennis als opdracht*...41-46.

17 J. Hoornbeek, *Dissertatio de consociatione evangelica ecclesiarum reformatorum et Augustanae Confessionis* (Amsterdam 1663) opdracht.

18 Elisabeth Gössmann, *Das Wohlgelahrte Frauenzimmer* (München 1998) 83.

19 Van Beek, *'Verbastert Christendom'*... 74.

20 *Album studiosorum* ... 7; J.A. Cramer, *De Theologische Faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius* (Utrecht); Jamin, *Kennis als opdracht* ...48-49; Aart de Groot, 'Een voetiaanse faculteit' in: Aart de Groot en Otto de Jong (ed.), *Vier eeuwen theologie in Utrecht:bijdragen tot de geschiedenis van de theologische faculteit aan de Universiteit Utrecht* (Zoetermeer, 2001) 19.

21 Jamin, *Kennis als opdracht*... 61; L. Geudeke, 'Mannenbastion of vrouwenbol-

werk: de positie van vrouwen in de gereformeerde kerk, 1566-1650' in: *Vrome vrouwen*: *betekenissen van geloof voor vrouwen in de geschiedenis* (Hilversum 1996) 67-86.

22 Jamin, *Kennis als opdracht* ... Van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica*...voorwoord; Van Beek, *Klein werk*...204.

23 Van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica* ... ; A.J. de Jong, ' De dichteres Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Rhenen' in: *Oud-Rhenen* 15 (1996) 105.

24 Van Beek, *'Verbastert Christendom'* ...140;

25 Jamin, *Kennis als opdracht* ...41-46; Van der Stighelen, *Anna Maria van Schurman*... 21.

26 Jamin, *Kennis als opdracht*...26-27; 58-59; Voetius, *Sermoen* ... 1636.

27 Angela Roothaan, 'Anna Maria van Schurman en haar hervorming van de wijsbegeerte' in: Mirjam de Baar et al., *Anna Maria van Schurman*...109-121; René van Stipriaan, *Het volle leven: Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (Circa 1550-1800)* (Amsterdam 2002) 86-91.

28 *Amica Dissertatio inter nobilissimam virginem Annam Mariam a Schurman et Andream Rivetum, de ingenij muliebries ad scientias, et meliores literas capacitate (Parisis 1638); Nobiliss. Virginis Annae Mariae a Schvrman Dissertatio de Ingenii Muliebris ad Doctrinam et meliores Litteras aptitudine. Accedunt quaedam Epistolae ejusdem Argumenti* (Lugdunum Batavorum 1641); J.W.C. van Campen (ed.), *Notae Quotidianae van Aernout van Buchell* (Utrecht 1940).

29 Van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica*...153-154.

30 Pieta van Beek, ' Het Babel van haar tijd': Anna Maria van Schurman en haar kennis van (oosterse) talen' in: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans 6* (1999) 97-119; P. T. van Rooden, *Theology, Biblical Scholarship and Rabbinical Studies in the Seventeenth Century: Constantijn l' Empereur (1591-1648) Professor of Hebrew and Theology at Leiden* (Leiden-New York- København-Köln 1989). Het Perzisch (in Arabische lettertekens geschreven) werd in de zeventiende eeuw als een semitische taal opgevat, nu als een indo-germaanse taal.

31 J.A. Worp, *De gedichten van Constantijn Huygens. Deel vier* (Groningen 1895) 147-148.

32 Schotel, *Anna Maria van Schurman* ...35-37; R. Silverberg, *The realm of Prester John* (London 2001) 163-192.

33 J. Mollerus, *Cimbria literata sive scriptorum ducatis utriusque slesvicensis et holsatici.* (Hafniae 1744) 817; Schotel, *Anna Maria van Schurman*... 36; H.E. Weijers, 'Iets over Job Ludolf, den beroemden beoefenaar der Ethiopische Letterkunde en

geschiedenis ter gelegenheid der uitgave en vertaling van twee door hem opgestelde Ethiopische Brieven' in: *Archief voor kerkelijke geschiedenis* 9 (1838) 389-472.

34 Cats, *Trouringh*...voorwoord. Zie afbeelding 2.

35 In de Statenvertaling: "Anders, wat zullen zij doen, die voor de doden gedoopt worden indien de dooden ganschelijk niet opgewekt worden? Waarom worden zij voor de dooden ook gedoopt?"

36 Van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica*... 95-101; J. Lydius, *Vrolycke uren des dood* (Dordrecht 1640); J. Cloppenburg, *Disputat. selectarum theologicarum* (Franeker s.a.) 662-663.

37 Annemarie Korte, 'Verandering en continuïteit. Over de ommekeer van Anna Maria van Schurman en Mary Daly' in: *Mara Tijdschrift voor feminisme en theologie* 1 (1987) 35-44; Mirjam de Baar , 'Wat nu het kleine eergeruchtje van mijn naam betreft... De Eukleria als autobiografie' in: Mirjam de Baar et al (ed), *Anna Maria van Schurman* ....105-107; Sneller, *Met man en macht*...150.

38 Van Beverwijck, *Van de Wtnementheyt* ...25.

39 Jamin, *Kennis als opdracht*...119-124.

40 René van Stipriaan, *Het volle leven: Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (Circa 1550-1800)* (Amsterdam 2002) 88-89.

41 Cats in: Van Beek, *"Verbastert christendom"*...138.

42 Schotel , *Anna Maria van Schurman*...67, 203; Van Schurman, *Opuscula Hebraea Graeca Latina et Gallica*...303-304.

43 J. Crucius, *Mercurius sive epistolarum Opus VI libros comprehendens.* (Amsterdam 1661) 512-515; 521-527.

44 Jane Stevenson, 'Women and classical education in the early period' in: Yun Lee Too and Niall Livingstone (Ed.) *Pedagogy and Power: Rhetorics and Classical Learning* (Cambridge 1998) 153-175; Pieta van Beek, 'Pallas Ultrajectina, bis quinta dearum' Anna Maria van Schurman en haar Neolatijnse dichtkunst' in: Jan Bloemendal (ed.) *De Utrechtse Pallas: Utrechtse Neolatijnse dichters uit de zestiende en de zeventiende eeuw* (Amersfoort 2003) 44-67.

45 L. Churchill et al, *Women Writing Latin.* Three Volumes (New York 2002).

46 L. Churchill et al, *Women Writing Latin* III (New York 2002) 56; Paul Oskar Kristeller, 'Learned Women of Early Modern Italy: Humanists and University Scholars' in: Patricia H. Labalme, *Beyond their Sex: Learned Women of the European Past* (New York 1980) 91-116.

47 Schotel, *Anna Maria van Schurman*...20; bijlage 72; Mollerus, *Cimbria Litterata*...811-815.

48 Van Schurman, *Eucleria*...114.

Curriculum vitae

Nadat Pieta van Beek (Rotterdam, 1958) haar ouders kon overtuigen dat een meisje studeren mocht, deed ze na haar studie Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Utrecht (Drs. litt, 1987) en Klassieke Tale aan de Universiteit van Stellenbosch, Zuid-Afrika (D.litt, 1997), een derde studie Ou Nabye Oosterse Tale (MA, 2004). Ze publiceerde een editie met Van Schurmans Nederlandse gedichten en brieven *'Verbastert Christendom': Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman (1607-1678)* (Houten 1992) en promoveerde op *Klein werk: de Opuscula Hebraea Graeca Latina Gallica, prosaica et metrica van Anna Maria van Schurman (1607-1678)* (Stellenbosch 1997) dat op 1 februari 2004 digitaal gepubliceerd werd (www.dbnl.org). Over Van Schurmans Neolatijnse dichtkunst schreef ze bijdragen in de driedelige *Women Writing Latin* (New York 2002) en in *De Utrechtse Parnas* (Amersfoort 2003).
Pieta van Beek doceerde Grieks bij de afdeling klassieke talen, maar is nu *research-associate* bij de faculteit theologie, Universiteit van Stellenbosch, Zuid-Afrika. Vanaf 1997 doceert ze Nederlandse taal en cultuur aan de Universiteit van Stellenbosch. Samen met Dineke Ehlers schreef ze *Oranje boven?Nederlands voor Zuid-Afrika* (Pretoria, 2004). Ze is in 2000 tot lid gekozen van de *Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* en van *Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.*
Vrouwenzaken gaan haar ter harte en daarom is ze ook bestuurslid van het *Vroueforum* van de Universiteit van Stellenbosch (zie verder www.stellenboschwriters.com)
Behalve dat ze lezingen geeft en publiceert over Anna Maria van Schurman doet ze dat ook over vergeten vrouwenschrijvers van Zuid-Afrika. Over haar vriendschap met de dichteres Ida Gerhardt verscheen in beperkte oplage *Brieven van Overzee: Ida Gerhardt (1905-1997) nabij* (Stellenbosch 2001). Op uitnodiging van het college van bestuur van de Universiteit Utrecht schrijft ze *De eerste studente: Anna Maria van Schurman (1636)* (Utrecht, 2004).

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

Wijnand Mijnhardt, *Over de moderniteit van de Nederlandse Republiek (2001)*
Gert Rijlaarsdam, *Vreemd talenonderwijs. Over vernieuwing en samenhang, didactiek en onderzoek (2001)*
Emile Wennekes, *'Frisia non cantat', en meer van dat soort malligheden (2001)*
Doris Edel, *Off the mainstream. A literature in search of its criteria (2001)*
Norbert Corver, *Taal in zicht (2002)*
Gloria Wekker, *Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland (2002)*
Paul Wackers, *Terug naar de bron (2002)*
Paolo de Medeiros, *Uit de Tijd: Saramago, Literatuur en Maatschappij (2002)*
Josine Blok, *Oude en nieuwe burgers (2002)*
Paul van den Hoven, *De mythe van het recht. Over een betekenis van het rechterlijk discours (2002)*
Riet Schenkeveld-van der Dussen, *Vondel en 't vrouwelijk dier. Vondels visie op vrouwen en enkele aspecten van de receptie daarvan (2002)*
Frank Kessler, *Het idee van vooruitgang in de mediageschiedschrijving (2002)*
Harald Hendrix, *Veelzijdigheid. Een Italiaans verhaal (2002)*
Leen Dorsman, *Een hippopotamus in toga en andere hooggeleerden. Utrechtse professoren 1815-1940 (2003)*
Ton Naaijkens, *De wegen van de vertaling (2003)*
Jan Odijk, *Herbruikbare woorden en regels (2003)*
Renger de Bruin, *Ingelijste regenten. Een museale collectie als onderzoeksterrein voor bestuursgeschiedenis (2003)*
Frits van Oostrom, *Academische kwesties. Van middeleeuwse literatuur naar universiteit en maatschappij (2003)*
Henk Verkuyl, *Woorden, woorden, woorden (2003)*
Wiljan van den Akker & Gillis Dorleijn, *De Muze: een vrouw met den blik van een man. Opvattingen over 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' in de Nederlandse poëzie tussen 1880 en 1940 (2003)*
Sonja de Leeuw, *Hoe komen wij in beeld? Cultuurhistorische aspecten van de Nederlandse televisie (2003)*
Johannes J.G. Jansen, *De radicaal-islamitische ideologie: van Ibn Taymiyya tot Osama ben Laden (2004)*
Hermina Joldersma, *The International Dimension of Middle-Netherlandic Song (2004)*

Colofon

Copyright: Pieta van Beek
Vormgeving en druk: Labor Grafimedia BV, Utrecht
Deze druk is gedrukt in een oplage van 300
genummerde exemplaren, waarvan dit nummer is.
Gezet in de Pbembo en gedrukt op 90 grams Biotop.
ISBN 90-76912-47-5
Uitgave Faculteit der Letteren, Universiteit Utrecht, 2004.
Het ontwerp van de reeks waarin deze uitgave verschijnt is beschermd.